

Studije

Prethodno priopćenje UDK 17Kant, I., Schopenhauer, A.
Primljeno 23. 4. 2009.

Jasenska Frelih

Pantovčak 194a, HR-10000 Zagreb
jasenska.frelih@zg.t-com.hr

Schopenhauerova kritika Kantove etike

Sažetak

Arthur Schopenhauer (1788.–1860.), filozof postkantovske tradicije, u svojim se djelima Svijet kao volja i predodžba i O temelju morala u velikoj mjeri bavio i etičkim pitanjima. Pri tome je bilo nemoguće zaobići Kantovo etičko naučavanje, koje je Schopenhauer podvrgnuo detaljnoj kritici. Schopenhauer je Kantu spočitavao rigorizam u etici, koji je za njega neprihvatljiv s obzirom da predstavlja čisti formalizam, a ne govori ništa o zbiljskim motivima koji pokreću ljudsko ponašanje. Za te Kantove odredbe Schopenhauer je pronašao mjesto unutar uređenja pravne države, jer se pravne države ne tiču motivi koji nekoga navode na određeno ponašanje, već isključivo formalno zadovoljenje načela pravednosti.

Ključne riječi

etika, volja, država, Arthur Schopenhauer, Immanuel Kant

Uvod

Schopenhauer sam, kako u svom glavnom djelu *Svijet kao volja i predodžba* tako i u knjizi *O temelju morala*, naglašava da se nikakvo etičko naučavanje ne može kvalitetno izložiti ako se ne uzme u obzir shvaćanje morala na način kako je to objasnio Kant.¹ Schopenhauer je Kantovu etiku izložio detaljnoj kritici, ali nije negirao da je Kant svojom etikom napravio izvjesnu reformu, tj. pokušaj utemeljenja čitavog etičkog nauka, kojeg prije njega nije bilo i koja je cijelo to vrijeme ostala važeća. Zbog toga je on smatrao da je njegova dužnost podvrgnuti je ispitivanju, da bi iz onoga što će nakon toga ostati mogao izgraditi svoj etički nauk.

Kod Kanta se etika javlja kao praktička filozofska disciplina koja ima svoje metafizičke norme, jer ljudsko ponašanje ponekad ima obilježja koja nadilaze svako realno iskustvo.² Schopenhauer se u svom osvrtu na Kantovu etiku dr-

¹ Schopenhauer će reći da je to »Kantov majstorski prikaz«. Arthur Schopenhauer, *Die Welt als Wille und Vorstellung I*, Zürich 1977., str. 365.

² Kant će reći: »No takva, potpuno izolirana metafizika čudoređa, koja nije pomiješana ni sa kakvom antropologijom, nikakvom teolo-

gijom, nikakvom fizikom ili hiperfizikom, još manje sa skrivenim kvalitetama (koje bi se mogle nazvati hipofizičkima), jest ne samo neophodan supstrat svake teorijske, sigurno određene spoznajne dužnosti, nego deziderat od najviše važnosti za zbiljsko izvršavanje njenih propisa.« Immanuel Kant, *Osnivanje metafizike čudoređa*, preveo Viktor D. Sonnenfeld, Zagreb 2003., str. 29–30.

žao knjige *Osnivanje metafizike čudoređa*, jer je *Kritiku praktičnog uma* smatrao za nadopunu prvog djela u kojem je Kant zastranio, što je objašnjavao njegovom staračkom popustljivošću ili, kako je sam rekao, time što je »više prostora ostavio staračkoj brbljivosti«.³

Moralno djelovanje: namjera ili dužnost?

Schopenhauer sa žaljenjem konstatira da središnji dio Kantove etike tvori nauk o kategoričkom imperativu. On smatra da je Kant do toga došao iz teološkog morala, tj. iz Dekaloga. Time je samo otvorio put za razvoj moralne teologije, jer isključivo u takvoj etici može postojati sistem koji zahtijeva vršenje neke dužnosti, a za koji se obećava nagrada ili prijeti kaznom. Naime, Kant u svojoj etici ne navodi razloge zbog čega se nešto događa tako kako se događa, već postavlja zakone kako bi se stvari trebale dogoditi.⁴ Schopenhauer tvrdi da on na to nema pravo, te pita koji to zakon nalaže da se stvari odvijaju po već zadanoj formi. On smatra da je jedini važeći zakon ljudske volje – zakon motivacije, te da on jedini može biti dokazan. Ako govorimo o zakonu kako bi se stvari trebale odvijati, onda on može imati smisla samo u odnosu na kaznu ili nagradu, ovisno o ljudskom djelovanju. Schopenhauer tvrdi da takvi unutarnji, prijeteći glasovi, mogu rezultirati poslušnošću, ali je rezultat ponašanja uvijek koristoljublje. Zbog svega ovoga on smatra da postavljanje kategoričkog imperativa u Kantovoj etici nema opravdanja, iako ne negira Kantov pokušaj utemeljenja etike neovisne od teološkog naučavanja. Iako je i prije Kanta bilo govora o imperativnoj formi čudoređa, s obzirom da je etika bila dio metafizike, s Kantom je započelo njeno osamostaljivanje kao zasebne discipline, s naglaskom na problematiziranju moralne svijesti, a u čijem se središtu nalazi svijest o dužnosti poštivanja autonomnog moralnog zakona, što je Schopenhauer smatrao za neutemeljnu pretpostavku, a za koju je držao da nitko nije dokazao da »zaista stoji zapisana u našoj glavi, našim grudima, ili našem srcu«.⁵

Slijedom toga, Schopenhauer želi naglasiti da je nemoguće da prije bilo kakvog iskustva postoji naznaka za ljudsko djelovanje, koja se u tom smislu očituje kao kategorički imperativ. Zbog toga je njemu Kantov pojam apriornosti neprihvatljiv. On postavlja pitanje kako je moguće da neko djelovanje može imati moralnu vrijednost samo pod uvjetom da je izvršeno iz dužnosti, bez ikakve sklonosti prema njoj.⁶ Upravo suprotno, Schopenhauer naglašava da je jedino namjera ta koja daje obilježje moralnosti ili nemoralnosti nekog čina.⁷ Nadalje, Schopenhauer postavlja pitanje koje se direktno tiče samog zakona, naime, gdje je taj zakon zaista propisan. Zakoni se mijenjaju tijekom vremena i imaju svoje razlike unutar različitih prostora, pa je nejasno koji je to univerzalni zakon koji može vrijediti za sve ljude. Za Schopenhauera je izvor nekog zakona unutar nas samih nemoguć, zato što bi to značilo da čovjek ima svijest koja mu nalaže upravo pronalaženje tog istog zakona. Takva misao ne može sama doći u um, već samo pod uvjetom da bi mu povod za to dala neka »moralna pobuda koja se objavljuje sama od sebe«⁸ i koja bi imala utjecaj na djelovanje volje pod bilo kojim okolnostima. Zbog toga Schopenhauer tvrdi da moralna pobuda čovjeka djeluje po svojevrsnom automatizmu, a ne čeka da mi o njoj postavljamo pitanja. U zaključku ove kritike, Schopenhauer kaže da je moral u vezi sa zbiljskim ljudskim djelovanjem, a ne »s apriornim pravljnjem kula od karata«.⁹

Autonomnost volje i pravo države

Kant je naglašavao važnost autonomnosti volje,¹⁰ koja je izraz praktičnog uma i kao takva je obvezujuća za sva bića, ali Schopenhauer takvoj tezi prigovara činjenicu da je takva volja obvezujuća samo unutar formalnih odredbi zakona,¹¹ što je u etici neprihvatljivo. On smatra da bilo kakvi vanjski utjecaji na ljudsko ponašanje, bilo da dolaze od Boga ili od države, lišavaju ljude moralne odgovornosti, jer ono ne potvrđuje čovjekovu slobodnu odluku, čime bi on zavrijedio da mu se djela smatraju moralnim.

Kant je problem etike formulirao kao pravni problem koji ima zadatak da nitko ne bude izložen nepravdi. S druge strane, moral ima za cilj da nitko ne čini nepravdu. S obzirom da je Kantovo načelo etike »Djeluj tako da maksima tvoje volje u svako doba ujedno može važiti kao princip općeg zakonodavstva«,¹² on je time volji dao potpunu autonomnost.¹³ To bi također značilo da svatko tko traži opravdanje za djelovanje svoje volje, mora istovremeno naći i opravdanje za djelovanje tuđe volje. Schopenhauer je žestoko napao ovu tvrdnju, smatrajući da je njegova bit utemeljena na egoizmu, u kojem čovjek samo želi izbjeći zlo koje bi i njega samog moglo snaći, ali pri tome ne može biti govora o nekakvoj motivaciji za činjenjem dobra. Ova teorija mogla bi se prihvatiti unutar pravnih normi ili »kao temelj teorije o državi, ali ne vrijedi ništa kao temelj etike«,¹⁴ jer je država ta koja je ustanovljena s ciljem sprječavanja nepravdi usmjerenih prema bilo kojem čovjeku, ali ona isto tako nije u mogućnosti osigurati djelovanje motivirano osjećajem sućuti za druge. S druge strane, etika ima za cilj ispitati ljudski čin »kao čin i to u neposrednom značenju za činitelja«,¹⁵ s posebnim naglaskom na čovjekove namjere i pokretače tog djelovanja, a ne samo na posljedice tog istog čina.

Zajedno s kategoričkim moralnim imperativom, Schopenhauer je i postavku prema kojoj je država stvorena kao sredstvo pomoću kojeg će doći do po-

3 Arthur Schopenhauer, *O temelju morala*, prevela Veselka Santini, Novi Sad 1990., str. 56.

4 »Naime, to posebno određivanje dužnosti kao ljudskih dužnosti, da bi se razdijelile, moguće je samo onda ako je najprije spoznat subjekt tog određivanja (čovjek), prema kakvoći s kojom on zaista jest, premda samo utoliko, ukoliko je potrebno u pogledu dužnosti uopće.« Immanuel Kant, *Kritika praktičnog uma*, preveo Viktor D. Sonnenfeld, Zagreb 1990., str. 37.

5 A. Schopenhauer, *O temelju morala*, str. 53.

6 »Riječ je o pedantnoj tvrdnji da jedno djelo, da bi bilo zaista dobro i zaslužno, treba biti izvršeno jedino iz poštovanja zakona i pojma dužnosti.« A. Schopenhauer, *Die Welt als Wille und Vorstellung I*, str. 641.

7 Zbog toga se često i događa da se ljudi, kada se neki njihov čin osuđuje, pravdaju na način da nisu imali lošu namjeru.

8 A. Schopenhauer, *O temelju morala*, str. 80.

9 Isto, str. 81.

10 Usp. I. Kant, *Osnivanje metafizike čudoređa*, poglavlje »Autonomija volje kao najviši princip čudorednosti«, str. 63.

11 »No upravo je to formula kategoričkog imperativa i princip čudorednosti; dakle slobodna volja i volja pod čudorednim zakonima jest jedno te isto.« I. Kant, *Osnivanje metafizike čudoređa*, str. 72.

12 I. Kant, *Kritika praktičnog uma*, str. 64.

13 »Autonomnost je volje jedini princip svih moralnih zakona i njima primjerenih dužnosti.« Isto, str. 67.

14 A. Schopenhauer, *Die Welt als Wille und Vorstellung I*, str. 640.

15 Isto.

boljšanja općeg morala držao za zabludu, jer nastanak države nije vezan uz moralnost, već uz sprječavanje štetnih posljedica koje proizlaze iz ljudskog egoizma. Čak i kada bi postojala idealna država, koja bi svojim nagradama i kaznama mogla spriječiti sve zločine, ona na moralnom planu ne bi polučila nikakav napredak, jer još uvijek ne bi postojao nikakav zbiljski dokaz o moralnosti njezinih ljudi.¹⁶

Schopenhauer tvrdi da Kantova etika može vrijediti samo u slučaju uređenja pravne države, jer se ona odvija samo unutar nezadiranja u tuđe dobro, ali ne daje nikakve konkretne nade u aktivno postupanje bilo kojeg čovjeka, u smislu da spriječi tuđu nesreću ili čak da mu, u slučaju neke nesreće, konkretnim djelovanjem pomogne. S tim u vezi, Schopenhauer ide čak toliko daleko da Kantovu etiku izvrgne podsmijehu, jer takva etika, koja ide za tim da nikome ne prouzroči zlo kakvo si čovjek sam ne bi poželio, ostaje unutar okvira egoizma, a s druge strane, ne govori ništa o dobrovoljnom postupanju nekog čovjeka, nego samo ukoliko je neki čin izvršen iz osjećaja dužnosti. Schopenhauer, naime, smatra da se moralnost nekog čina može shvatiti samo pod uvjetom da je on izvršen dragovoljno, a ne pod nekom samoprisilom, i da čini radost onome koji taj čin vrši.¹⁷ Kantovu etiku Schopenhauer uspoređuje s nastankom umjetničkog djela, za koje bi se tvrdilo da ga se može napraviti samo uz primjenu estetskih pravila, a bez nekog unutarnjeg poriva. Za Schopenhauera je jednostavno nemoguće da bi bilo kakav etički nauk mogao proizvesti moralnog čovjeka, i to je potpuno u skladu s njegovim naučavanjem o stalnosti volje i njenog djelovanja. Kant je u svom etičkom naučavanju spojio teoretski i praktički um u izvjesno međudjelovanje. Za njega praktički um ima snagu proizvesti neko djelovanje samo pod uvjetom da je to »razumno«, bez nekog drugog pokretača, pa makar samo straha. Njegova je etika utemeljena na dužnosti radi dužnosti same i na taj način stoji na vrhu svih ciljeva, kao svojevrsni unutarnji moralni zakon svakog čovjeka, koji poziva na vršenje dužnosti. Schopenhauer je, slijedom ovog Kantovog naučavanja, preuzeo tezu o unutarnjem pokretaču koji navodi čovjeka na moralno djelovanje. Kod Kanta ga je fasciniralo naučavanje o slobodnom djelovanju čovjeka, koje je prekinulo dotadašnje etičko naučavanje o nagradi i kazni.¹⁸

Što se tiče Kantove teorije prava, Schopenhauer smatra da je ona neutemeljena, posebno npr. pravo prvog zaposjedanja. Nadalje, njemu smeta Kantov trud oko odvajanja teorije prava od etike, ali i trud da istovremeno teoriju prava ne postavi ovisnom o pravnom zakonodavstvu, već da pojam prava postavi samog za sebe. S tim u vezi, Schopenhauer kaže da je na taj način Kant pojam prava postavio u neodređenu sferu, tj. »on nema čvrsto tlo pod nogama«,¹⁹ dok je za Schopenhauera pravo sastavni dio etike. Također, Schopenhauer spočitava Kantu što je naglašavao važnost pravnog uređenja države, iz čega bi proizlazilo da izvan uređenog društva pravo niti ne postoji. Na taj način, smatra Schopenhauer, Kant je pozitivnom pravu podčinio prirodno pravo, umjesto da je istakao upravo važnost prirodnog prava, na kojem je pozitivno pravo i utemeljeno. Zbog toga Schopenhauer drži da će vremenom nestati značaj koji ove teorije imaju, s obzirom da su proistekle iz Kantovog naučavanja, ali da je utjecaj koji su one izvršile u svoje vrijeme bio poguban.

Sloboda i nužnost

U svojoj etici Kant je istaknuo pitanje spajanja slobode i nužnosti, pri čemu je naglasio njihovu koegzistenciju.²⁰ Naime, čovjek u svojim odlukama jest slobodan, ali ta je sloboda u određenim okolnostima ograničena, jer je uvjetovana nekim specifičnostima. Schopenhauer je pohvalno govorio o ovakvom

Kantovom shvaćanju ljudskog djelovanja, čak tvrdi da je upravo na ovom mjestu Kant napravio najznačajniji pomak u etici. Upravo je od Kanta i preuzeo ovu tezu,²¹ koju je iskoristio kao dokaz svojem tumačenju o primatu volje nad umom. To je obrazloženo na način da um, kome su prilikom donošenja neke odluke sve opcije otvorene i moguće, u konačnici uopće nema utjecaja na njih, već pasivno čeka što će volja napraviti. »Upravo ovdje jest privid empirijske slobodne volje«,²² zaključuje Schopenhauer pobjedonosno.

S obzirom da je Kantu ljudski čin smislen već samo zbog toga što je učinjen iz osjećaja dužnosti, neovisno o tome kakve je unutarnje sklonosti prema izvršenju tog čina netko imao, Schopenhauer je takvu tvrdnju smatrao za »apoteozu nedostatka ljubavi«²³ i kao takav, taj čin za njega predstavlja čin koji je u suprotnosti kršćanskom moralu, koji naglašava ljubav kao glavni pokretač za činjenje nekog djela.²⁴ Zbog toga Schopenhauer drži da čin potaknut iz osjećaja dužnosti nema nikakvog značenja, ako u sebi ne sadrži istinsko čovjekoljublje. »Jer što bi još osim straha moglo pokrenuti tvrdo srce?«,²⁵ propituje Schopenhauer na kraju.

Schopenhauer je pokušao Kantov kategorički imperativ dovesti u vezu sa savješću, ali Kantov imperativ, kao zapovijed, uvijek bi čovjeka trebao upozoriti prije izvršenja samog čina, iako se reakcija u praktičnom životu najčešće javlja poslije njegovog izvršenja. Nadalje, savjest djeluje posredstvom isku-

16

Schopenhauer je smatrao da su pitanja o odnosima u državi u svojoj srži moralna pitanja, ali koja su okrenuta na pravni problem. Tako se s aktivne strane samo prešlo na pasivnu. Za njega kazneni zakon »nije ništa drugo nego popis 'kontramotiva' eventualnim kriminalnim činima.« Arthur Schopenhauer, *Essay on the Freedom of the Will*, Indianapolis–New York 1960., str. 101.

17

S tim u vezi, Schopenhauer naglašava da je u srži kršćanske etike da se neko djelo može smatrati moralnim samo ako je učinjeno pod pobudom ljubavi ili milosrđa. Jedino se za takvo djelo može očekivati nagrada, dok sam čin po sebi ostaje bezvrijedan. Usp. A. Schopenhauer, *Die Welt als Wille und Vorstellung I*, str. 641 i dalje.

18

»Bez te slobode (u potonjem pravom značenju), koja je jedino a priori moguća, nije moguće nikakav moralni zakon, nikakva računljivost po njemu.« I. Kant, *Kritika praktičnog uma*, str. 140. »Razlikovanje nauke o blaženstvu od nauke o ćudoređu, od kojih u prvoj empirijski principi sačinjavaju cijeli fundament, dok u drugoj ne sačinjavaju ni najmanji njegov dodatak, jest dakle u analitici čistog praktičnog uma njeno prvo ili najvažnije obavezno zanimanje, u kojem ona mora postupati tako točno, štoviše, ako treba, još i točnije nego što je geometar igda postupao u svojem poslu.« Isto, str. 135.

19

A. Schopenhauer, *Die Welt als Wille und Vorstellung I*, str. 459.

20

Najjednostavniji primjer za to je obrana lopova, koji, iako je bio slobodan u svom djelovanju, jednostavno tvrdi da ga je neka viša sila, neka nužnost, tjerala upravo na takvo djelovanje. O tome više u: I. Kant, *Kritika praktičnog uma*, str. 137 i dalje.

21

Vezano na raspravu o slobodi i dužnosti, Schopenhauer je iskoristio priliku naglasiti da je i sam Schelling preuzeo ovu tezu od Kanta, te da ju je čak bolje objasnio jer se služio jednostavnijim prikazima. Ali Schopenhauer je zamjerio Schellingu što nije bio dovoljno pošten »da kaže da on tu iznosi Kantovu, a ne svoju vlastitu mudrost«. A. Schopenhauer, *O temelju morala*, str. 117. Schelling o tome govori u *Sistemu transcendentnog idealizma* (preveo Viktor Sonnenfeld, Zagreb 1986., str. 253 i dalje).

22

A. Schopenhauer, *Die Welt als Wille und Vorstellung I*, str. 367 (»... dies nun eben ist der Schein der empirischen Freiheit des Willens«).

23

A. Schopenhauer, *O temelju morala*, str. 71.

24

Ironično će o tome kazati: »Umjesto toga, čin se mora izvršiti nerado i pod samopriskom.« A. Schopenhauer, *Die Welt als Wille und Vorstellung I*, str. 641.

25

A. Schopenhauer, *O temelju morala*, str. 71.

stva, a imperativ prije samog djelovanja; u tom smislu Kantov kategorički imperativ mogao bi se dovesti u vezu sa savješću samo na taj način što savjest može djelovati na čovjeka tako da on eventualno korigira svoju odluku.

Zaključak

Uza sve kritike koje je Schopenhauer uputio Kantu i koje nisu bile neosnovane,²⁶ treba uvidjeti da je on bio iskren kada je tvrdio da je cjelokupna njegova filozofija, a posebno etika, utemeljena na Kantovom naučavanju, za razliku od drugih filozofa, koji nisu to otvoreno rekli.²⁷ Schopenhauer je samo želio staviti naglasak na to da je tek njemu uspjelo dati pravi prikaz etike, u čemu mu je Kant bio od pomoći samo kako bi mu naznačio put kojim treba poći. Za razliku od Kanta, koji je svoj etički nauk pokušao racionalno objasniti, Schopenhauer polazi od intuicije koja čovjeku nalaže da druge prihvaća na način kako bi i sam želio biti prihvaćen i samo to za njega čini srž metafizičke istine. Schopenhauer je smatrao da je Kant bio na dobrom putu u otkriću same srži etike, ali da mu je nedostajalo hrabrosti otići korak dalje. U tom smislu, Schopenhauer zaključuje da su obojica filozofa krenuli istim putem, ali da je samo njemu uspjelo doći do samog kraja. Ipak, Schopenhauer na kraju priznaje da niti on sam nije uspio dati odgovore na sva pitanja koja se nameću, ali ne stoga što ih on ne bi mogao pronaći, već zato što je tadašnja filozofija postavila neka ograničenja, preko kojih se još ne može prijeći. Zato je smatrao da je od izuzetne važnosti da njegovi nasljednici uspiju prevladati te granice. Ali do njihovog dolaska, Kant/Schopenhauerovska filozofija ostat će vrhunac filozofije do koje se uopće do tog vremena moglo stići.

Jasenska Frelih

Schopenhauer's Critique of Kant's Ethics

Abstract

Arthur Schopenhauer (1788–1860), the philosopher of post-Kantian tradition, in his writings The World as Will and Representation and On the Basis of Morality, has been dealing a lot with ethical questions. In that way, it was impossible to skirt from Kant's ethical teaching, which Schopenhauer submitted to detailed criticism. Schopenhauer reproached him his ethical rigorism, which was unacceptable for Schopenhauer; knowing the fact that it represents pure formalism, but it does not tell anything on real motives that are driving force of a human behaviour. These Kant's instructions were placed by Schopenhauer in the frame of establishing legal state, because the system in itself is not considered of human motives as being a reason for certain behaviour, while the system is exclusively considered of a formal fulfillment of a principle of justice.

Key words

ethics, will, state, Arthur Schopenhauer, Immanuel Kant

26

Te su kritike upućivane i od kasnijih etičara, koji su Kanta proglasili zastupnikom rigorizma u etici. Danko Grlić spomenuo će Kantovu etiku kao »podoficirski moral«. Danko Grlić, *Leksikon filozofa*, Zagreb 1983., str. 205.

Fichte Kantov kategorički imperativ doveo do »moralnog fatalizma« (A. Schopenhauer, *O temelju morala*, str. 122), čije imperativne forme u svom prenaplašavanju postaju smiješne i »bogat materijal za satiru«. Isto, str. 123.

27

Posebno će se razračunati s Fichteom, na tipičan schopenhauerovski način, tvrdeći da je